

DARÜŞŞAFAKA TARİHİNDEN KESİTLER*

Aynur SOYDAN**

Osmanlı devletinde Tanzimat'la gündeme gelen siyasal ve ekonomik değişime ilişkin iradenin toplumsal alandaki yansımalarının sonucu olarak yeni eğitim kurumlarının oluşturulması yönündeki çaba dikkat çekicidir. Söz konusu yeni anlayışın ürünü olarak devletçe yapılandırılan eğitim kurumları yanında eğitim ve bilim amaçlı derneklerce oluşturulan eğitim kurumları da kendini göstermiştir. Dönemin resmi eğitim kurumları gibi eğitim amaçlı sivil örgütlenmeler de Osmanlılık anlayışı çerçevesinde yapılandırılmışlardır¹. Diğer taraftan bu dönemden itibaren cemaatler de sosyal yardım ve kültür içerikli dernekler oluşturmuşlardır. Gayrimüslim cemaatler kadınlar dahil olmak üzere kendi milletlerinin çeşitli kesimlerine yardım ve eğitim olanakları sağlamayı hedefleyen dernekler kurarken² Türk-Müslüman camiası da eğitim ve yardım içerikli hayır kurumlarının oluşumunu gerçekleştirmiştir.

1860 'lı yıllarda kurulan eğitim amaçlı ve (Türk) Müslüman vurgusunu taşıyan önemli örgütlenmelerden biri "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" dir. Bu dernek tarafından kurulan ve Osmanlı'dan günümüze varlığını sürdürmekte olan

* 31 Ekim-1 Kasım 2002 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Merkezince düzenlenen Savaş Çocukları:Öksüzler ve Yetimler konulu uluslararası toplantıya sunulmuş olan "Türk Okutma Kurumu (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye) nun Bir Alt Birimi Olarak Darüşşafaka" başlıklı bildirisinin yeniden düzenlenmiş biçimidir.

** Yrd. Doç.Dr. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

¹ Osmanlı eğitim sisteminde yaşanan dönüşüm için bkz. İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara, TTK Bs, 1993.

² Mehmet Ö. Alkan, "İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları-Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi (Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi), **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, Der:Ahmet N. Yücekök-İlter Turan-Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı,1998, s.87-88.

orta öğretim kurumlarından biri olarak Darüşşafaka, geleneği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yansması, gelişim süreci ve bu süreci besleyen etkenler açısından çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

2. Darüşşafakayı Kuran Hayır Derneği: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye

Darüşşafaka'ya ilişkin resmi ya da özel bütün belgelerde anlatılmış olsa da, kuruluş hikayesini burada yinelemek gerekmektedir. Buna göre; Darüşşafaka ya da kurulduğu zamanki adıyla Darüşşafakat'ül İslamiye 1865 yılında³ Kapa- lıçarşı önündeki esnaf çıraklarını eğitmek üzere harekete geçen ve ilk sivil örgütlenmelerden biri olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin eseridir. Konuyla ilgili çeşitli yayınlarda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye "halkçı cemiyet" olarak nitelendirilirken, kurduğu okullar da ilk çırak okulları, ilk halk okulları biçiminde tanımlanmışlardır.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin kurucuları bürokrasinin üst kesiminden Bab-ı Seraskeri Ruznamçecisi (muhasibeci) Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Bey ve Tefvik Beylerdir. Bu isimlerden Yusuf Ziya Paşa, sonradan Maliye Nazırı olarak, Ahmet Muhtar Paşa, sadaret makamında görev yapmışlardır. Vidinli Tefvik Paşa da dönemin ünlü matematikçilerinden biridir ve Askeri Teftiş Komisyonu üyeliği dahil olmak üzere önemli görevlerde bulunmuştur. Sakızlı Ahmed Esad Paşa ve Ali Naki Efendi de cemiyetin kuruluşunda etkili olmuşlardır.

Aksaray civarında oturan Yusuf Ziya Bey'in her gün işine giderken Kapa- lıçarşı civarında çalıştıkları dükkanların açılış saatini bir şey yapmaksızın dükkan ya da kahvehane önlerinde bekleyen esnaf çırakları için ne yapılabileceğinin arayışına girmesi ve bunu Muhtar Bey ve Vidinli Tefvik Bey'le paylaşması derneğin kuruluşunun esin kaynağı olmuştur. Söz konusu şahsiyetler diğer ce- maatlere oranla İslam unsurunun geriliğinin de farkında olmaları nedeniyle İs-

³ **Darüşşafaka Tarihi 1863-1998**, metin yazarı: Zafer Toprak, İstanbul, 1998, s.9. Adı geçen kaynakta Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin, bugünkü adıyla Darüşşafaka Cemiyeti'nin 30 Mart 1863 günlü (21 Şevval 1280) padişah fermanıyla kurulduğu belirtilmektedir. Ancak Çevirme klavuzuna göre hicri 21 Şevval 1280 tarihi, miladi takvimde 29 Mart 1864 tarihine denk gelmektedir.

Cemiyet'in ilk nizamnamesinin de 1280 (1864) tarihli olup 1 Mart 1281 tarihinde ilan edildiği belirtilmektedir. Bkz; Mehmed İzzet- Mehmed Esat- Osman Nuri -Ali Kami, **Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi. Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmet Etti, Nasıl Yaşıyor**, İstanbul, Evkaf-i İslamiyye Matb, 1927. Haz: Mehmet Kanar, İstanbul, Darüşşafaka Cem. Yay., 2000, s.15.

lam unsurunu, onlara uygun koşullar sağlayarak eğitmek üzere Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'yi kurmuşlardır⁴. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin kuruluşuna ilişkin olarak kamuoyuna yansıyan haberlerden ilki 12 Nisan 1280 (1864) tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesi kanalıyla gerçekleşmiştir. Konu, aşağıdaki biçimiy-le gazetede yer almıştır:

"Zorunlu sebeplere dayanarak vaktiyle okuyup yazmaya muvaffak olamayan her sınıf müslüman ahaliye dini akideleri talim ile az vakitte mektub, sened ve sair evrakı kıraat ve tahrir edecek merteye liyakat tahsili ettirmek hayırlı niyetiyle ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir. Dersler esnaf ve saireye kolaylık sağlamak üzere çarşının açılışından ve iş zamanının gelmesinden önce verilecektir.. . Mektebe devam edecek öğrencilerin kaffesine ders kitaplarıyla yazı kağıtları gibi öğrenim gereçleri Cemiyet tarafından meccanen verilecektir⁵.

Öncelikle esnaf çıraklarının eğitilmesi amacıyla harekete geçen cemiyete, çarşı civarında Örücüler Kapısında bir okul tahsis edilmiş, ardından bu binanın onarımına başlanmıştır⁶. Söz konusu hizmet için Beyazıt'ta Simkeşhane binasının yanındaki Valide Mektebi diğer adıyla Ümmetullah Kadın Mektebi bu işe ayrılmıştır. Ders için gerekli araç gereçlerin sağlanmasından sonra 1865 yılında derslere başlanmıştır. Üç sınıflı mektepte izlenen dersler arasında okuma yazma, dini bilgiler, Kur'an, Türkçe dilbilgisi, kompozisyon, matematik, geometri, coğrafya bulunuyordu. Derslerin başlamasından kısa bir süre sonra müslümanlar yanında hristiyan çıraklar ve memurlar gibi farklı kesimlerden de derslere yönelik yoğun ilgi söz konusu olmuş, yalnızca iki odası bulunan mektepteki dersler sokaktan izlenmeye başlanmıştır İlginin bu derece artması sonucunda Aksaray'da bir şube açılmış, bu şube de Darüşşafaka'nın açılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Valide Mektebindeki öğretimse 1874 yılında Maarif nazırı Münif Paşa'nın, gerekçesi belirlenemeyen emriyle kapatılmıştır⁷.

⁴ Tasvir-i Efkâr gazetesinden aktaran: **Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi, Darüşşafaka Nasıl Doğdu...**, s.1. Bir önceki dipnotta da adı geçen bu kitap, 1927 yılında eski harflerle hazırlanmış olan yayının 2000 yılında yeni harflerle yapılmış olan tıpkıbasımıdır. Söz konusu yayın Darüşşafaka tarihine ilişkin en kapsamlı yayın olması açısından önemlidir.

⁵ A.g.y., s.1.

⁶ Bir başka kaynakta Örücüler Kapısında okulun açıldığı Pazartesi ve Perşembe olmak üzere haftada iki gün sabahları dükkanların açıldığı saate kadar öğretim yaptığı belirtilmiştir. Bu kaynağa göre; okula devam etmek yönünde ciddi bir talep görülünce, bina tamir edilmeye başlanmış, bu arada çıkan yangın binayı kullanılmaz hale getirince de yeni bir yer ayarlamak gereği kendini hissettirmiştir. Bkz; Salih Cemil Dinçel, "Sönmez Bir Ocak", **Darüşşafaka1873- Türkiye'de İlk Halk Okulu**, İstanbul, İsmail Akgün Matb., 1948, s.44.

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye 1873 (1289) tarihinde bir nizamname (tüzük) oluşturmuştu. Buna göre cemiyet "müslüman çocuklarına ve sair istek edenlere" islam kuralları ve bilimlerin temel bilgilerini öğretecekti. 2. maddede cemiyetin sadrazamın başkanlığı altında olduğu belirtilmiş bu yolla cemiyetin varlığının güvence altında olacağı düşünülmüştür. Tüzüğün 5. maddesinde de cemiyetin vatan sevgisini ve millet gayretini esas alacağı, üyelerinin de bu yönde çalışacağı belirtiliyordu. Ayrıca tüzükte cemiyetin idare ve tedris meclisinden oluşacağı, tedris meclisi üyelerinin üyeliklerinin istifa etmedikçe devam edeceğine işaret ediliyordu⁸.

3. Darüşşafaka'nın Kuruluş Süreci ve İlgili Gelişmeler

Darüşşafaka'nın kuruluşunun gerçek anlamını yakalamak için dönemin siyasal iklimi yanında eğitim alanındaki gelişmelere de değinmek gerekmektedir. Tarihsel açıdan Tanzimat dönemi içinde değerlendirilen bu süreçte Tanzimat fermanının kendisinde eğitime ilişkin ilkeler olmamasına karşın eğitimin örgütlenmesinde dönüşüm gerçekleştirilmiş bu arada pek çok yeni kurum ve anlayış da gündeme gelmiştir. "Tanzimat'ın eğitim sistemine getirdikleri, daha çok, yönetimde oluşturulan dönüşümler ve dışa açık kapitalistleşme sürecini hızlandırması yoluyla olmuştur"⁹. Bu dönemde Tanzimat anlayışının yansıması olarak sivil bürokrasi oluşmuş, yönetim merkezileştirilmeye çalışılmış, Osmanlılık ilkesi cemaatler arası eşitlik anlayışıyla yeniden yorumlanmıştır. Osmanlılık ilkesine getirilen bu yeni yorum devletin kuracağı eğitim kurumlarının tüm cemaatlere açık olmasını da gerektirmiştir¹⁰.

Aslında eğitimde modernleşme 18.yüzyılın sonundan itibaren gündeme gelmiş, ancak küçük adımlarla hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Tanzimat sonrasındaysa bu konu siyasal gelişmelerin de etkisiyle daha sistemli bir biçimde ele alınmıştır. 1867-1871 yılları arasında Maarif Nazırlığı görevinde bulunan Saffet

⁷ Darüşşafaka- Türkiye'de İlk Halk Mektebi ..., s.1-4.

Cemiyet, anılan çalışmalar dışında yayın faaliyetleri de gerçekleştirmiş, halkı aydınlatma çalışmaları kapsamında yayımladığı gençliğin beğeniyle karşıladığı "Mebahis-i İlmiye" adlı aylık dergi Harp Okulu öğrencilerine kadar ulaşmıştır.

⁸ Söz konusu nizamname için bkz a.g.y., s.180.

⁹ İlhan Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası Yay, 1980, s.71. Ayrıca; İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sisteminde Değişmeler, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, İletişim Yay., 1983, s. 466.

¹⁰ Tekeli, *Toplumsal Dönüşüm...*,s.71-72; Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e...", s.466.

Paşa da eğitimi düzene sokmak ve süregelen eğitim reformunu kurallı ve programlı hale dönüştürmek üzere harekete geçmiştir. Saffet paşa bu amaçla Şuray-ı Devletin Maarif Dairesinde çalışan önemli şahsiyetlerle birlikte "Maarif-i Umu-miye Nizamnamesi"ni hazırlamıştır¹¹. Sanat okulları dışında eğitimin her konu-sunda sözü olan bu nizamnameye göre halkın eğitimi devlet ve hükümetin önemli bir görevidir. Osmanlı'nın unsurları arasında kıpırdanmaların yoğunlaş-tığı bu dönemde farklı milletleri bir arada tutmak amacıyla geliştirilen Osmanlı-lık ideolojisinin bu bakışın oluşmasında önemli rolü vardır. Osmanlı insanı ara-sında birlik ve benzerlik oluşturmak için eğitime çok iş düştüğünün artık farkı-na varılmış gözükmektedir¹².

Bu bakış açısı çerçevesinde ve Saffet Paşa'nın nazırlığı döneminde kuru-lan lise düzeyindeki ilk kurum (sultani) Mekteb-i Sultani, bugünkü adıyla Ga-latasaray Lisesidir. 1868 yılında kurulan, Mekteb-i Sultani Osmanlı yönetiminin, Fransız hükümetinin tavsiyesiyle Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy'e hazırlat-tığı projeye dayanılarak oluşturulmuş bir eğitim kurumudur¹³. Fransız liseleri düzeyinde olması düşünülen bu okulun yönetimi ve hocalarının çoğu Fransızlar-dan oluşacak, öğretim Fransızca yapılacaktır. Ayrıca Mektebi Sultani, Tanzi-mat'ın Osmanlı ideolojisinin yansıması olarak milletlerarası eşitliğin uygulamaya geçtiği bir yer olacaktır¹⁴. Okula ücretli olarak her milletten öğrenci alınabi-lecek olması dışında Osmanlı hükümeti hesabına da 150'şer gayri müslim ve müslüman öğrenci okutulacaktır¹⁵. Ancak Mektebi Sultani, kuruluş idealiyle uyumlu bir gelişme gösterememiştir. Okula, farklı cemaatlerin otoriteleri tarafın-dan, Türklerin sahip olduğu ve Fransız etkisi altında bulunan bir okul olması ne-deniyile temelde siyasi kaygılarla tepki gösterilmiştir. Sonuçta gayrimüslim ce-maatler çocuklarını bu okuldaki uzak tutmuşlardır. Okula devam eden gayrimüs-lim çocukların da bu ideali benimseyemedikleri okulun mezunlar listesinde Bul-gar bağımsızlık hareketinin önderlerinin bulunmasından anlaşılmaktadır. İslam otoriteleri liseyle ilgili olumsuz görüş beyan etmemelerine rağmen müslüman kesim de başlangıçta okula temkinli yaklaşmıştır. Türk basınının olumlu yakla-şımı bu bakış açısını olumlu yönde dönüştürmeye yardımcı olmuş¹⁶, Mektebi

¹¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstan-bul, MEB Yay., 1991, s.83.

¹² Tanzimat dönemi eğitiminin özellikleri için bkz; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi-Baş-langıçtan1999'a-İstanbul*, Alfa Yay., 1999, s.137-139.

¹³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Doğu Batı Yay., Tarihsiz, s.237

¹⁴ Tekeli- İlkin, a.g.y., s.65.

¹⁵ Berkes, a.g.y, s.239.

Sultani, gördüğü ilgi sonucunda ekonomik ve sosyal açıdan gelişkin ailelerin gidebildiği bir okula dönüşmüştür

Aynı tarihlerde İstanbul'da bu düzeyde ve kolej adıyla bir okul daha bulunmaktaydı. Okul, Kırım Savaşı sırasında Türkiye'ye gelen başta Hamlin isimli bir papaz olmak üzere Amerikalı misyonerlerce ve Robert isimli zengin bir tüccarın yardımıyla 1863'de açılmıştı. Amerikan kültürünü yaymak amacını da güttüğü açık olan ve kurucusu Robert'in ölümü sonrasında Robert Kolej adını alan bu kurum başlangıçta oluşan tepkilere rağmen varlığını güçlenerek sürdürmüştür¹⁷.

Sözü edilen ve biri Amerikan kültürünü yaymak üzere kurulan Robert Kolej, bir diğeriye Fransız kültürü etkisindeki Mektebi Sultani ülkedeki en nitelikli eğitim kurumları olsalar da bu okullardan yararlanmak için seçkin ve zengin ailelere mensup olmak gerekmektedir. Buna karşılık 1873 yılında açılan Darüşşafakatül İslamiyye'nin nitelikli eğitim yapmak amacını gütmesi yanında müslüman öksüz yetimlerini parasız okutmak üzere açılması bu okula farklı bir konum sağlayacak¹⁸, okulun varlığı ekonomik gücü olmayanların da nitelikli eğitim almaya hakları olduğunu simgeleyecektir.

4. Darüşşafaka'nın Kuruluşu ve Sonrası

Cemiyet'in kurduğu okullar kanalıyla yaptığı öğretim kısa sürede yalnızca başarılı olmakla kalmayıp, talepleri karşılayamaz duruma gelince kurucular daha büyük bir okul kurma düşüncesini geliştirmeye başlamışlardı. Bu arada Paris elçiliği görevinde bulunan Sakızlı Esat Paşa'nın yurda dönmesi ve cemiyete katılımı sonrasında yaptığı öneri kabul görmüş, Darüşşafakatül İslamiyye adıyla bir okul kurulması kararlaştırılmıştır. Esat Paşa, Prytanée Militaire de la Flèche adlı okulun planlarını, programını, hatta öğrenci elbiselerini birlikte getirmişti. Darüşşafakatül İslamiyye, bu okula benzer biçimde yetenekli ve yoksul (Türk) İslam çocuklarına yönelik olarak yapılandırılmıştır.

Darüşşafaka'nın kurulma hazırlıklarına başlanılan yıllarda, Osmanlı devleti ekonomik ve siyasal açıdan tarihinin belki de en olumsuz dönemlerinden bi-

¹⁶ A.g.y., s.239-240.

¹⁷ Koçer, a.g.y., s.71.

¹⁸ Bu konuda yapılan bir yorumda şöyle denilmektedir. "Darüşşafaka bir bakıma Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından bu iki mektebin aksine olarak İstanbul cihetinde Müslüman Türk yetimlerini parasız okutmak için, onlara nazire olarak tesis edilmişti".

rini yaşamaktaydı. Balkanlarda isyanlar Osmanlı'nın bütünlüğü aleyhine sonuçlar yaratmaya devam ediyor, Mısır sorunu çözülemiyordu. Siyasal açıdan Osmanlılık idealinin geçerliliğini yitirdiği açıkça gözükmeye başlarken, ekonomik açıdan iflas koşullarının ortaya çıkması halkın büyük kesimini, özellikle de savaşlarda erkeklerini kaybetmiş aileleri olumsuz etkiliyordu. Bu koşullarda Darüşşafaka gibi müslüman ve yoksul kesimin çocuklarını eğitmeye yönelik nitelikli bir okul kurma çabası çok anlamlıdır.

Osmanlı'nın gayrimüslim unsuru bu süreçte bir taraftan Tanzimat anlayışı doğrultusunda, devletin oluşturduğu modern eğitim kurumlarına devam etme hakkına sahip olmuştu. Bu cemaatlere mensup bireyler, çocuklarını kendi cemaat okulları dışında kapitülasyonlara dayanarak kurulmuş olan yabancı okullara da gönderebiliyorlardı. Gerek bireylerin ekonomik durumları gerekse cemaatlerin özellikle eğitim konusunda sosyal dayanışmayı geliştirmeleri nedeniyle gayrimüslim kesim eğitim olanaklarından daha kolay yararlanır hale gelmişti.

Müslüman kesimin büyük bölümünün ekonomik açıdan daha olumsuz koşullarda bulunduğu, yetenekli ve yoksul aile çocuklarının da bedelsiz devam edebileceği modern eğitim kurumundan yoksun olduğu sözü edilen dönemde Darüşşafaka'nın babasız yoksul ve yetenekli müslüman aile çocuklarını önemli konumlara gelmek üzere modern bir eğitimden geçirmek üzere yapılandırılması önemlidir. Bu arada belirtmek gerekir ki Darüşşafaka da müslüman olmayan unsurların Osmanlı'dan ayrılmayı seçtikleri dönem sonrasında açığa çıkan Türkçü anlayışa oluşumu gereği sahip çıkacak, yabancıların işten çıkarıldığı işgal dönemindeyse Darüşşafaka mezunları kritik görevlere getirileceklerdir.

5. Cumhuriyet Dönemine Kadar Darüşşafaka'da Eğitim

Darüşşafaka binasının yapımına 1868 yılında başlanmış, 1873'de bina tamamlanmıştır¹⁹. Binanın yapımının tamamlandığı 17 Haziran 1873'ün hemen ardından 28 Haziran 1873'de okulda öğretime başlanmıştır. Darüşşafaka'da öğretimin düzeyi 1873-1894 yılları arasında oldukça yüksekti. Askeri okulların öğretmenlerinin çoğu burada ders verdikleri gibi, ders kitapları yazarak ya da çe-

¹⁹ Bkz. **İlk Halk Okulu Darüşşafaka (1873-1972)**, İstanbul, 1972.

O tarihe değin yeni kurulan bir okul için yeni bina yapılmamış, var olan binalar dönüştürülmüştü. Oysa Darüşşafaka binası ciddi bir çalışma sonunda tasarlanmış, kız ve erkek çocukların aynı çatı altında eğitilmelerine uygun bir tarzda yapılmıştır. Bkz; Darüşşafaka Tarihi, s.15. Diğer deyişle "Darüşşafaka mektep olarak yapılan binaların ilkelerindedir" Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C.2., İstanbul, Eser Matb., 1977, s.488.

virerek Darüşşafaka'nın ilk kez kendi adına kitap yazdırıp öğretime sunan kurum olmasını sağlamışlardır²⁰.

Yusuf Ziya Bey'in "Hesap" adlı yapıtıyla Tevfik Bey'in Tashilalhesab adlı çalışması bu dönemin ürünleridir²¹. Öğretim sekiz yıl olarak düzenlenmiş, bu sürenin son iki yılı yüksek sınıfları oluşturmuştur. Bu nedenle 1873-1894 yılları arasında okulu bitirenler yüksek okul mezunu sayılmıştır Darüşşafaka'da. başlangıçta Türkçe, Arapça, Farsça, dini bilimler, tarih, coğrafya, mantık, edebiyat, kompozisyon, aritmetik, cebir, fizik, kimya, jeoloji, tabiat bilgisi, astronomi, makine, Osmanlı yasaları, iktisat ve defter tutma usulü başlıklı dersler okutulmuştur²². Son sınıfta da telgraf ve fen dersleri okutulmaktaydı. 1880 yılında da programa elektrik dersinin konmasının ardından okul, 1882'de Telgraf Fen mektebi haline geldi. Bu arada matematik ve fen eğitimi de güçlenmiş, bu arada yetişen öğrencilerden Salih Zeki önemli bir matematikçi olmuştur²³. Okul ilk mezunlarını 1881 yılında vermiş, bu yıldan başlayarak İkinci Meşrutiyet'ten birkaç yıl sonrasına kadar mezunlar Telgraf Nezareti Fen kaleminde görev almış, bazıları da Fransa'ya gönderilmiştir.

1895'le 1903 yılları arasında, Abdülhamit yönetiminden kaynaklanan top lanma özgürlüğüne ilişkin ciddi kısıtlamalar nedeniyle, Darüşşafaka'yı yöneten Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye üyeleri okulun idaresi konusunda yöntem belirleyemez ve karar alamaz duruma gelmişlerdir. 1903 ve 1908 yılları arasındaysa okulun yönetimi Cemiyet'ten alınmış ve Maarif yönetimine devredilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamı nedeniyle 1909'da durum değişmiş, okul yönetimi yeniden Cemiyet'e verilmiştir²⁴. 1913 yılından sonra da ünlü eğitimci Satı Bey'in okulun müdürlüğüne getirilmesi okul için önemli bir şans olmuştur.

Darüşşafaka'nın 1914 yılı kongresinde, okul konusunda yeniden düzenleme yapma konusu tartışılmıştır. Darüşşafaka, liseye mi yoksa bir ziraat, sanayi, ticaret mektebine mi dönüşecektir. Ya da öğretmen yetiştiren bir okul mu olacaktır. Sonuçta verilen karar Darüşşafaka'nın Darülmüallimin'e dönüştürülmesi biçiminde olmuş ve okulun süresi 10 yıla çıkarılmıştır. Son sınıfa da öğretmenlik dersleri konulmuştur. Ancak birkaç yıl sonra(1919) bu uygulamadan da, Darüş-

²⁰ Bkz. İlk Halk Okulu Darüşşafaka...

²¹ Ergin, a.g.y.,s.488.

²² Darüşşafaka Tarihi, s.19-20.

²³ Tekeli-İlkin, a.g.y., s.66

²⁴ Darüşşafaka-Türkiye'de İlk Halk Mektebi..., s.8.

şafaka'nın salt bir öğretmen okulu olarak düşünülmesi istihdam alanını daraltabilir, kaygısıyla vazgeçilmiş, Cemiyet idare heyeti sultani programı uygulamaya karar vermiştir. Buna göre yetenekli öğrenciler ikinci kısma devam ederek Darülfünun'un fen şubelerine hazırlanacaklardı. Geri kalanlarsa öğretmenlik, ziraat, ticaret gibi meslek okullarına yönlendirileceklerdi. Bu karar sonrasında eğitim 8 yıla indirilmiş, ancak 11 yıllık lise eğitiminin verilebilmesi için de ilkokulun 4. sınıfına gelmiş yetim veya öksüz ve yetim öğrenciler okula alınmaya başlanmıştır²⁵.

II. Meşrutiyet sonrasında İttihatçılar Darüşşafaka'ya özen göstermişler, eğitim ve öğretimi yeniden yapılandırarak daha çağdaş bir anlayış sergilemişlerdir. Bu konudaki gelişmeler I. Dünya Savaşı dönemine girilmesiyle kesintiye uğramış, Darüşşafaka için de zor bir dönem başlamıştır. Savaş döneminde Darüşşafaka yeniden İslam öğelerini öne çıkararak Darüşşafakatül İslamiye olarak telaffuz edilmeye başlanmıştır. Bu süreçte Darüşşafaka ekonomik açıdan büyük sıkıntı içine girmiş olsa da İttihatçılar bu konuda da okulun yaşaması konusunda gayret sarfetmişlerdir. I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Cemiyet ve Okul için olumlu gelişmeler de söz konusu olmuştur. Taşra Talimatnamesi çerçevesinde Bursa, Gelibolu ve İzmir'de şubeler açılmış, kadınların Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'ye üye olmalarının sağlanmasıyla da Kız Darüşşafakası konusunda ciddi çalışmalara girişilmiştir. Ancak savaş döneminde inşaat malzemesinin karaborsa olması bu konuyu o dönem için sonuçsuz bırakmıştır²⁶.

6. Darüşşafaka Mezunları ve Meslekleri

Darüşşafaka ilk mezunlarını 1881 yılında vermişti. İlk mezunlar Posta ve Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin çabasıyla Telgrafhane'ye alınmışlardı. Bu arada okuldaki programa elektrik ve telgraf dersleri eklenmiş, Darüşşafaka'ya Posta ve Telgraf Nezaretine memur yetiştirme görevi verilmiştir²⁷. Darüşşafaka ülkeye ordu dışında sivil kesim kanalıyla giren ilk teknoloji²⁸ olan telgrafçılığın gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Amerika ve Avrupa'da 1837 ve 1840'da işlemeye başlayan elektrikli telgraf 1854 Nisanında Türkiye'ye Sivastopol savaşı sırasında Osmanlı Devletinin

²⁵ Darüşşafaka Tarihi, s.37.

²⁶ A.g.y., s.38-39.

²⁷ Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi..., s.101-102.

²⁸ Tekeli-İlkin, a.g.y., s.66.

müttefikleri Fransa ve İngiltere tarafından getirilmişti²⁹. Osmanlı Devleti'ne erken sayılacak bir zamanda giren telgraf ve buna ilişkin teknolojinin öğrenilmesi ve kullanılması görevi daha önceki yıllarda yabancı dil bilen öğrenci yetiştirmesi nedeniyle Mektebi Sultani'ye verilmek istenmişti. Ancak kendi bakış açıları çerçevesinde gelecekte daha önemli görevler almak amacıyla okulda okuyan öğrenciler ve okulun seçkin tavrını sürdürmek isteyen yöneticiler bu göreve talip olmamıştı. Ardından bu görev için Darüşşafaka mezunları düşünülmüş, kabul gören bu öneri çerçevesinde Darüşşafaka'ya, belirtildiği gibi, 1882'de telgraf ve fen mektebine dönüşmüştür³⁰.

Darüşşafaka'nın iletişim alanındaki söz konusu işlevi oldukça önemlidir. Kırım savaşıyla ülkeye giren telgraf teknolojisini kullanacak olanların diğer cemaatlerin dışında olması, bağımsızlık hareketlerinin yoğunlaştığı dönemde bulunulmak nedeniyle, güvenlik açısından önemliydi. Birinci Dünya Savaşı sürecinde hükümet yabancı memurları işten çıkardığı için, bunların boşalttığı yerler Darüşşafaka mezunları tarafından doldurulmuştur.

1881-1927 yılları arasında Darüşşafaka'dan mezun olanların yaptıkları işlere ve mesleklerine bakıldığında %86 oranındaki çoğunluğun devlet kadrolarını oluşturduğu görülür. Mezunların %14'ü ise kendi başlarına ya da özel sektörde çalışıyordu. Kamuda çalışanların %15'i ise yüksek memuriyetlere atanmışlardır. Sözü edilen dönem mezunlarının %25'i Telgraf ve Posta Nezaretinde, %15'i öğretmen olarak, %13'ü de gümrüklerde görev almıştır. Hükümetin Düyun-u Umumiye'nin muhalefetine rağmen gümrük sisteminde reformlar yapmak için gereksindiği bürokrat kadrosunun büyük bölümü Darüşşafakalılardan oluşturulmuştur. Osmanlı döneminde Darüşşafaka'ya alınan öğrencilerin %40 oranındaki önemli bölümünün Anadolu ve uzak Osmanlı eyaletlerinden seçildiği göz önünde tutulursa Darüşşafakalıların ailelerinden ve kendi ortamlarından kopmaları nedeniyle okula ilişkin bağlılık ve aidiyet duygularının güçlü olması doğaldır. Bu durumun doğal sonucu olarak da okula yüklenen işlev ve hedeflere bağlılık sürmüştür³¹. Cumhuriyet sonrası dönemdeyse bu tablo biraz daha farklılaşmış,

²⁹ Mehmet Emin Kalmuk, "PTT Hizmetinde Darüşşafakalılar", Darüşşafaka Türkiyede İlk Halk Okulu, İstanbul, İsmail Akgün Matb., 1948, s.26.

³⁰ Cemal Küçüksezer, "Darüşşafaka Tarihine Bir Bakış ve Bir Değerlendirme Denemesi", **Darüşşafakalılar**, Mayıs 1991, Sayı:1, s.26. Yazar aynı yerde, Galatasaray Lisesi'nin imtiyazlı öğrencilerin eğitim gördüğü bir okul olarak, devletin bürokrasisine kaynaklık etmekten uzak olduğunu belirtmekte, mezunların en başarılılarının da Düyun-u Umumiye'de görev aldıklarını ifade etmektedir.

en çok tercih edilen mesleklere yönelim söz konusu olmaya başlamış, özel sektörde çalışanların oranı da artmıştır³².

7. Cumhuriyet Sonrasında Darüşşafaka'da Eğitim

Darüşşafaka, kuruluş misyonunu hiçbir zaman değiştirmemiş bir eğitim kurumu olmasına karşın değişen koşullara uygun eğitim anlayışı geliştirmeyi ihmal etmemiştir. Zaman zaman eğitim sisteminde değişikliklere giden Darüşşafaka'nın bu yönelimi özellikle Cumhuriyet sonrası dönemde belirginleşmiştir³³. Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında eğitimin birleştirilmesi ve laikleştirilmesi için çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Yasası gereği eğitimde köklü düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada Darüşşafaka tam devreli lise haline getirilmiş ve Darüşşafaka Lisesi adını almıştır. Darüşşafaka'nın birinci ve ikinci sınıfları ilkokulların dört ve beşinci sınıflarına eşdeğerde kabul edilmiş, mezunları da diğer resmi lise mezunları gibi Darülfünun'a ve yüksek okullara sınavsız kabul edilmişlerdir. Yabancı dil olarak birinci sınıftan itibaren Fransızca okutulmaya başlanmış, daha sonraları buna İngilizce de eklenmiştir. Ancak bir süre sonra iki dilin birden öğretilmesinin zorluğu nedeniyle İngilizce öğretimi kaldırılmış, bu dersin saatleri diğer derslere aktarılmıştır³⁴.

1927 yılında Darüşşafaka Lisesi'nde bir muallim sınıfı açılmış, 1929 yılı mezunları çeşitli illerde ilkokul öğretmenliğine başlamışlardır. Ancak muallim sınıfı 1930 yılında Maarif Bakanlığı'nın isteğiyle kapatılmıştır. Darüşşafaka Lisesi'nde 1931 yılında bir değişikliğe daha gidilerek başlangıçtan beri varolan fen sınıfı yanına edebiyat sınıfı da eklenmiştir³⁵.

Darüşşafaka Lisesi 1955-56 ders yılında İngilizce öğretim yapan modern bir okul haline dönüştürülmüştür. Ancak bu noktaya gelmek büyük çabalar ge-

31 A.g.y., s.26. Küçüksezer, okula yüklenen işlev ve hedeflere bağlılığın bürokrasinin insan kaynağının bu "sadık gençler" tarafından garantilenmiş olduğunu belirtmekte, bu yönüyle Darüşşafaka modelini klasik devşirme modeline benzetmektedir. s. 25-26.

32 A.g.y., s.26.

33 "125. Yılına Doğru Darüşşafaka", **Darüşşafaka**, Yıl:6, Sayı:12 (Haziran 1997), s.5.

34 **Darüşşafaka Tarihi...**, s. 41-42. Yabancı dil öğretimi konusundaki ayrıntılar aynı yayında şöyle belirtilmiştir.

" Darüşşafaka Lisesi'nde resmi liselerde olduğu gibi İngilizce ve Fransızca okutuluyordu. İngilizce 1924 yılında Fransızca'ya ağırlık verilmek üzere programdan kaldırıldı. Fakat 1930 yılında Lise I sınıfından itibaren yeniden okutulmaya başlandı. 1932 yılında tekrar bırakıldı. 1945 yılında ise ilk kısmın serbest saatlerinde öğrencilere okutulmak üzere tekrar programa alındı. Darüşşafaka 1955-56 öğretim yılında İngilizce öğretim yapmaya başladı. Bir süre sonra (1965) Fransızca dersi kesin olarak programdan çıkarıldı" (s.44).

35 A.g.y., s.44.

rektirmiştir. 1950'lere gelindiğinde Darüşşafaka'da eğitim seviyesi ciddi düzeyde düşmüş ve Darüşşafaka bu süreçte meslek okuluna dönüştürülmek istenmiştir³⁶. 1954 yılı Darüşşafaka Cemiyeti toplantısında Cemiyet İdare Heyeti Başkanı Kazım Taşkent, cemiyetin 80 yıl sonra yalnızca 25 öksüz ve yetime el uzatmasını yetersiz bulmakta ve bu durumun cemiyeti kuranların emellerine uymadığını belirtmektedir. Öğrencileri sadece okutmak değil, onları "hayatlarını müstakil olarak kazanabilecek gibi" yetiştirmek gerektiğini savunmaktadır³⁷. Darüşşafaka'nın eğitim sisteminin değiştirilmesi için yapılacak çalışmalara yön vermesi açısından ülkeye davet edilen Stuttgart İş Okulu'nun kurucu müdürü Prof. Albert Merz ve Talim ve Terbiye Heyeti üyelerinden Fuat Baymur'un raporları da aynı toplantıda sunulmuştur³⁸.

Ancak 1954 yılında Cemiyet İdare Heyeti'nin değişmesi Darüşşafaka'nın geleceğinin farklı bir yönde belirlenmesine neden olmuştur. Darüşşafaka neredeyse "çırak okulu"na dönüştürülecekken Cemiyete başkan olan Fettah Aytaç, 1955 yılında İngilizce öğretim yapılması yönünde karar alınmasını sağlamıştır. Bu kararın alınmasının kolay olmadığını Fettah Aytaç 1998'de kendisiyle yapılan bir söyleşide ifade etmektedir: "...Başlangıçta bu önerime herkes karşı çıkmıştı. Bu yoksul çocuklar yabancı dil öğrenemez, dilleri bile dönmez dönmektedir. Söylenenlere kulağımı tıkadım ve incelemelere giriştim. İngilizce öğretiminin yerleşmesi için Nazıma Antel hanımefendiyi bulduk ve eğitim şefliğine getirdik....Nazıma Antel ve diğer seçkin öğretmenlerimizin üstün başarıları meyvelerini verdi ve o dönem yetişen Darüşşafakalı gençler her alanda Türkiye'nin göz bebeği oldular...1955 yılının üstünden 43 yıl geçti. Bugün artık kimse yetim ve yoksul öğrencilerin dillerinin İngilizce'ye dönmediğini tartışmıyor"³⁹. Aytaç'ın başkanlığı döneminde eğitimin kalitesi yükseltilirken bir önemli gelişme

³⁶ "Darüşşafaka'nın Altın Çağı Bir Darüşşafaka Simgesi Fettah Aytaç", **Darüşşafaka**, Yıl:7, Sayı:14 (Mart 1998) s.1.

³⁷ **Darüşşafaka Cemiyeti Toplantısı**-24 Nisan 1954, Cumartesi Saat 15'de. s.5-8.

³⁸ Sözü edilen raporlar biri Fuat Baymur'a , diğerleriyse Merz'e ait olmak üzere 5 tanedir. Merz'in birinci raporu Darüşşafaka'nın eleştirisini içermekte, ikincisi Darüşşafaka'nın Stuttgart İş Okulu modeline göre yeniden yapılandırılması konusunu, üçüncüsü, binalara ilişkin planları, dördüncüsüyse mimari projelerin açıklamasını içermektedir. Fuat Baymur konuyla ilgili olarak Darüşşafaka'ya yeni bir yön verilmek istendiğini, bunun için de bir Alman eğitimcisine danışıldığını, anlatılanlardan ve gazetelere yansıyan açıklamalardan öğrendiği kadarıyla bu kişinin Darüşşafaka'yı "Hayat ve İş Okulu" haline dönüştürmeyi önerdiğini açıklamaktadır. Baymur, ayrıntıyı bilmediğini belirtmekle birlikte tek amaçlı bir okul yerine çok amaçlı okulun tercih edilebilir olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Baymur, öğrencilere yüksek tahsil yapma imkanı sunulmasından vazgeçilmemesi konusunda da uyarı yapmaktadır. Bkz; **Darüşşafaka'nın Binaları ve Talim ve Terbiye Sistemi Hakkında 5 Rapor**, Doğan Kardeş Yay., 1954, s.4-35.

daha gerçekleştirilmiş, kuruluş amacı⁴⁰ geç de olsa gerçekleştirilerek 1969'da Darüşşafaka Kız Koleji'nin açılması kararına varılmış, 1971-72 öğretim yılında okula kız öğrenci alınmaya başlanmıştır. Böylece Darüşşafaka Türkiye'nin ilk karma yatılı lisesi olmuştur⁴¹. Bu arada Darüşşafaka'ya sürekli gelir getirecek biçimde emlak edinilmesi sonucunda mali sorunların çözümüne yaklaşılmıştır.

8. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye-Türk Okutma Kurumu- Darüşşafaka Cemiyeti

a. Kurumun Gelişim Çizgisinde Geleneğin Önemi

Darüşşafaka'yı kuran dernek Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye kurulduğu tarihten 1935 yılına kadar aynı isimle varlığını sürdürmüş, Darüşşafaka'yı yönetmiştir. 1935 yılında Cemiyetin adı Türk Okutma Kurumu olarak değiştirilmiş, 1949 yılında yeniden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye olarak isimlendirilmiş, 1953 yılında da Darüşşafaka Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, kuruluş amaçlarını olduğu gibi, kuruluş dönemi belgelerinde yazılı kimi hükümleri de Cumhuriyet sonrası döneme taşımıştır. Cemiyetin kurucuları kurumun başkanlığını sadrazama vermekle cemiyetin varlığını da bir yanıyla güvence altına almışlardır. Bu gelenek Cumhuriyet sonrasında da başbakanların Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin, Türk Okutma Kurumu'nun ve Darüşşafaka Cemiyeti'nin doğal başkanlığı görevini yapmalarıyla devam ettirilmiş⁴². Günümüzde de Darüşşafaka Cemiyeti'nin başkanlığını başbakan yapmaktadır.

³⁹ "Portre: Darüşşafaka'nın Altın Çağı Bir Darüşşafaka Simgesi Fettah Aytaç", **Darüşşafaka**, Yıl:7, Sayı:14 (Mart 1998) s.2-3.

⁴⁰ Darüşşafaka'nın 14 Muharrem 1289 tarihli Nizamnamesine göre okulda öksüz ve yetim kızlar da okutulacaktı. Bu nedenle okul çift tedrisata uygun biçimde ikiz bina olarak yapılmış, yarısı erkeklere yarısı da kızlara ayrılmıştır. Ancak kız Darüşşafakası kızların yatılı okulda okumasının kabullenilememesi gibi nedenlerle açılmamıştır. 1948 yılına kadar bu konu bir daha gündeme gelememiş, ilk olarak Refik Saydam başbakanlığa verilmiş bir miktar parayı Darüşşafaka'ya vermiştir. Daha sonra Recep Peker Kız Enstitüsü için yardımda bulunmuştur. Bkz; **Darüşşafakayı İdare Eden Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye'nin 1949 yılı Kongresine Sunulan Rapor**, İstanbul, Sinan Matb, 1949, 10-11.

⁴¹ Beşir Özmen, "85 Yaşın Deneyimli Genci", **Darüşşafaka**, Sayı:3 (Mart 1992), s.29.

⁴² 14 Muharrem 1289 tarihli Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Nizamnamesinin 2. Maddesinde "İşbu cemiyet zat-ı Ali-i Cenab-i Sadaretpenahi'nin başkanlığı altındadır" biçimindeki hüküm, 7 Haziran 1341 tarihli nizamnamenin 3. Maddesindeki "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Türkiye Cumhuriyeti başvekilinin başkanlığı altındadır" biçimine dönüşmüştür. Nizamnameler için bkz; **Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi...**, s.180-181,186. Türk Okutma Kurumu'nun Nizamnamesinde de benzer hüküm 5. Maddede görülmektedir. Bkz: **Türk Okutma Kurumu Esas Nizamnamesi ile Muaddel Sureti ve bu Bapta Esbabı Mucibe Layihası**, İstanbul, 1941, Osmanbey Matb., s.2.

Darüşşafakayı yöneten cemiyetin ve Darüşşafaka'nın tüzüklerinde Cumhuriyet sonrasına aktarılan bir diğer konu da okula alınması öngörülen öğrencilere ilişkindir. Başlangıçta okula kabul edilecek çocukların yetim ve kimsesiz olmaları ya da ailelerinin yoksul olması ve bu durumun belgelenmesi gerekmektedir⁴³. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin 1341 tarihli Muaddel Nizamname-i Esasi'sinde "kimsesiz ve yetim çocuklarının tahsil ve terbiyelerine mahsus" kurumları oluşturarak onları idare etmek amacını güder biçimindeki ifadeyle okula alınacak çocukların yetim ve kimsesiz olmaları gerekliliği gündeme geliyordu⁴⁴. Bu koşulların İslam çocukları için geçerli olduğu çeşitli belgelerde yeri geldikçe belirtilmiştir.

Darüşşafaka'ya kabul edilecek öğrencilere ilişkin olarak 1935 yılından sonraki durumu öğrenmek için Türk Okutma Kurumu'nun Ana Nizamnamesi'ne bakmak gerekir. 2. Maddede "Türk Okutma Kurumu yetim ve yoksul Türk-İslam çocuklarının tahsil ve terbiyeleri için 1873 tarihinde kurduğu Darüşşafaka gibi müesseseleri vücuda getirerek, Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti'nin talim ve terbiyede kabul ettikleri esaslara göre idare etmek gayesi güder" denilmektedir⁴⁵. Burada dikkat çekici olan Türk İslam çocukları vurgusundan da anlaşıldığı gibi Osmanlı döneminde oluşturulan koşulların öğrenci alımında da benzer biçimde sürdürülmesidir. Cumhuriyet'le birlikte cemiyetin adı değiştirilmiş ancak kurumun geleneği sürdürülmüştür.

Türk Okutma Kurumu'nun yeniden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'ye dönüştürülmesinin ardından bu ismin de bir kez daha değiştirilmesiyle kurulan Darüşşafaka Cemiyeti'nin aynı yıl oluşturulan tüzüğünde benzer hüküm söz konusudur. Burada cemiyetin amacının yetim ve öksüz Türk-İslam çocuklarını okutarak yetiştirmek, bu amaçla kurulmuş olan Darüşşafaka'yı ve kuracağı öğretim ve eğitim kurumlarını yönetmek ve geliştirmek olduğu belirtilmiştir⁴⁶. 1964 yılında bu alanda ciddi bir değişiklik söz konusu olmuş, dönemin Cemiyet başkanı Fettah Aytaç'ın girişimiyle analı babalı olup da yoksul olan çocukların Darüşşafaka'ya kabulü sağlanmıştır⁴⁷. Eğitimde kaliteyi önemli ölçüde yüksel-

⁴³ Darüşşafaka Tarihi..., s.17.

⁴⁴ Bkz; Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin Muaddel Nizamname-i Esasisi, a.g.y., s.131.

⁴⁵ Türk Okutma Kurumu'nun Ana Nizamnamesi..., s.2.

⁴⁶ Darüşşafaka Cemiyeti Nizamnamesi, İstanbul, 1953, s.1

⁴⁷ 1964 tarihli Darüşşafaka Cemiyeti Ana Nizamnamesi'ne göre; "Cemiyetin gayesi babasız anasız, babasız analı, anasız babalı veya babalı analı her şekilde yoksul olan Türk- İslam çocuklarını yurt içinde ve yurt dışında okutarak yetiştirmek.(tir)...Ancak her durumda alınacak öğrencinin yarısı yetim veya öksüz olması şarttır" Bkz; Darüşşafaka Cemiyeti Ana Nizamnamesi, İstanbul, 1994, s.1.

ten bu uygulama 1978 yılına kadar sürmüştür, 1979 yılından başlayarak eski ölçütler yeniden geçerlilik kazanmıştır. Ancak konuya ilişkin tartışmalar devam etmektedir⁴⁸.

Darüşşafaka Cemiyeti'nin tüzüğünde yer alan Türk-İslam ifadesi de özellikle yakın zamanlarda Darüşşafakalılar arasında zaman tartışmalarına neden olmuştur. Darüşşafaka Cemiyeti'nin 2002 yılı Genel Kurulu öncesinde konu yeniden gündeme gelmiş, tüzükteki Türk-İslam ifadesi yerine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, yetim ve yoksul yerine de yoksul ifadeleri önerilmişti. Genel Kurul'da tartışılan maddeler bu tartışma çerçevesinde yeni bir biçim almıştır⁴⁹.

b. Cumhuriyet Devrimi'nin Yansımaları

Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında gündeme gelen Öğretim Birliği Yasası açısından diğer eğitim kurumlarında olduğu gibi Darüşşafaka'da da eğitimin yeniden düzenlendiği daha önce belirtilmişti. Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim anlayışı ulusal devletin gereksinimleri çerçevesinde biçimlenmiş, eğitim laik ve ulusçu bir anlayışla ele alınmıştır. Her alanda olduğu gibi eğitimde de dinsel öğelerin egemenliğine kısa zaman içinde son verilmiştir. Kurumların bu yönde çağrışımlara sahip isimleri de değiştirilmiştir.

b.a. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'den Türk Okutma Kurumu'na

Darüşşafaka'yı kuran Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra uzun sayılabilecek süre içinde varlığını aynı adla devam ettirmiş, dönemin siyasi kişiliklerinin Darüşşafaka'ya ilgisi de sürmüştür. Cemiyet'in başkanı olarak Başbakan İnönü Cemiyet'e destek olmuş⁵⁰, Darüşşafaka yararına yapılacak deniz gezintilerini himayesine almış ve Darüşşafaka'ya para yardımı⁵¹ dahil olmak üzere bazı katkılar sağlanmıştır. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye 1930 yılından itibaren kamuya yararlı cemiyetler arasında sayılmıştır⁵². Cemi-

⁴⁸ Bu konu çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Kuruluş felsefesinin en mağdur kesimin eğitimi olması gerektiği bakışıyla bugün en mağdur kesimin yetimler olup olmadığını tartışmak gerektiği ifade edilmiştir. Bkz; Hayri Cem, "Darüşşafaka'ya Kimler Alınmalı", *Dd Eğitimde Fırsat Eşitliği*, Yıl:4, Sayı:11, (Kasım 1995).

⁴⁹ Bkz; *Darüşşafaka'dan Yankı*, Darüşşafakalılar Derneği Aylık Haber Bülteni, Nisan 2002, s.2.

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak bkz; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Muamelat Kataloğlu (30.10) Yer No: 117. 816. 9; BCA. Muamelat Kataloğlu (30.10) Yer No: 117. 816. 16

⁵¹ BCA, Muamelat Kataloğu, (30.10), Yer No:117. 816. 7.

⁵² Konuyla ilgili yazışmalar için bkz; BCA, Muamelat Kataloğu (30.10) Yer No: 117. 816. 27.

yet yönetiminde milletvekilleri başta olmak üzere bürokrasinin önemli şahsiyetleri yer almışlardır.

Cemiyet'in ve Darüşşafaka'nın farklı çağrışımları olan isimlerinin değiştirilmesi yolunda çalışmalara 1934 yılına değin başlanmamıştır. Oysa bu tarihe kadar geçmişin değerlerini çağrıştıran pek çok kurum kapatılmış ya da isim değişikliklerine gidilmiştir. Bu tarihten bir yıl önce Cumhuriyet'in 10. Yıl törenlerinde bütün okulların Ankara'ya giderek katıldığı resmi geçit törenine Darüşşafaka da katılmıştı. Yeşil siyah şeritli resmi üniformalı Darüşşafaka'nın üniformasının değiştirilmesi bu geçit sonrasında İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak'ın çabalarıyla Atatürk tarafından onaylanmış⁵³, okulun isminin de o zaman için Darüşşafaka olarak kalması uygun görülmüştür. Ancak kısa bir zaman sonra bu yönde çalışmalar başlatılmıştır.

İsim değişikliği çalışmaları sonucunda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin adı Türk Okutma Kurumu olarak, Darüşşafaka'nınki de Koruma Lisesi olarak değiştirilmiştir⁵⁴. Ancak bu değişiklikten çok kısa bir zaman sonra anasız baba-sız çocukların korunması için oluşturulan Koruma Yurdu adındaki kurumun varlığının saptanması nedeniyle Darüşşafaka adının değiştirilmesinden vazgeçilmiştir⁵⁵. Türk Okutma Kurumu'nun 1935 tarihli raporunda Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin isim değişikliği gerekçesine ilişkin şu ifade kullanılmaktadır: "Memlekete çok kıymetli uzuvlar yetiştiren müessesemizin Türk camiası içinde ayrı bir cemaatin mevcudiyeti hissini veren adının daha Türkçe ve milli bir müessese olduğunu anlatır bir şekilde değiştirilmesi bundan evvel Maarif Bakanlığından tebliğ buyurması üzerine tesisindeki maksat ve gayeler muhafaza olunmak ...üzere ..Türk Okutma Kurumu adı alındı"⁵⁶. Bu değişiklikte Osmanlı döneminin değerlerini çağrıştıran bir eğitim kurumu daha dönemin laik anlayışına uygun biçimde isimlendirilmiş oluyordu.

⁵³ Fevzi Çakmak ve Cemiyet Başkanı İnönü'nün önerileriyle yeni giysiler de resmi olarak belirlenmiş, bir yanıyla Maltepe Askeri Lisesi üniformalarına benzemiştir.

Geçit töreniyle ilgili anekdota göre Atatürk Darüşşafaka geçerken "bu ne mektebi" diye İnönü'ye sorduğu, onun da "Darüşşafaka" diye cevap verdiği belirtilir. Bu cevap üzerine Atatürk 'ün "kapatmadık mı biz bu mektebi " der. Bkz; Ali Rıza Başaran, "Artık Sıra Darüşşafaka Üniversitesinde", **Darüşşafakalılar**, Sayı:2 1991, s.21.

⁵⁴ Bursa Milletvekili Esad Sagay'ın İnönü'ye gönderdiği 16.12.1934 tarihli yazı için bkz; BCA, Muamelat Kataloğlu (30.10), Yer No: 117. 817. 8, Ek: 2

⁵⁵ Konuyla ilgili 31.12.1934 tarihli yazışma için bkz; BCA, Muamelat Kataloğlu (30.10), Yer No:117. 817. 8

⁵⁶ **Türk Okutma Kurumu- Darüşşafaka 1935**, İstanbul, Osmanbey Matb., 1935, s.6.

b.b. Dönemin Bakış Açısının Kurum Belgelerindeki İzleri

Darüşşafaka belgelerinin incelenmesi dönemin siyasal özelliklerini ortaya koymaktadır⁵⁷. Bu çerçevede Türk Okutma Kurumu raporları incelendiğinde dikkati çeken bir nokta döneme ilişkin bazı ifadelerin ve dönemin eğitim anlayışının bu belgelerde yer almasıdır. Dönemin siyasal literatüründe yer alan deyimlerden biri olarak "disiplinli hürriyet" raporlarda kullanılmış, izlenen eğitim modelinin disiplinli bir hürriyet sisteminden oluştuğu belirtilmiştir⁵⁸, benzer ifade bir başka raporda "şuurlu itaat" kavramı biçiminde kendini göstermiştir⁵⁹. Eğitim politikasının boyutlarından birini oluşturan, bireylere ulusal kimlik kazandırma yolundaki anlayış da belgelere yansıtılmış, milli eğitim konusunda kurumun ciddiyetle çalıştığı cumhuriyetin ilkelerine bağlılık oluşturulması yolunda büyük çaba sarfedildiği raporlarda belirtilmiştir⁶⁰.

Türk Okutma Kurumunun isminde yapılan değişiklik ve sonrasında yeniden gündeme gelen geleneksel olanın tercih edilmesi süreci dönemin siyasal yönelimini ortaya koyması açısından ilginçtir. Kurumun isminde değişikliğin yapıldığı 1935 yılından 1948 yılına kadar yayımlanan raporlarda yalnızca Türk Okutma Kurumu ibaresi kullanılmış, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ibaresi kullanılmamıştır. 1948 yılının raporundaysa Türk Okutma Kurumu'nun alt başlığı olarak Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye kullanılmıştır⁶¹. Aynı raporda gelecek ders yılında din dersleri ilavesi için bütçeye tahsisat konulduğu belirtilmiştir. Bu metinde ayrıca Türkiye Okutma Kurumu adıyla bir dernek kurulduğu, yapılan girişimler sonucunda bu derneğin Türkiye Okutma Derneği adını aldığına değinilmiştir. Buna rağmen kendilerince tarihi isim olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye 'yi yeniden almak üzere isim tashihine gidildiği belirtilmiştir. Bu işlem için de İdare Heyeti'nden yetki istenmiştir. 1949 Kongresi Raporunda; Darüşşafaka'yı idare eden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye deyimini kullanılmıştır.

Kurum adında yeniden söz konusu olan değişikliği anlamak için 1945'lere kadar CHP'nin tek siyasal güç olarak varlığını sürdürdüğünü, bu tarihten son-

⁵⁷ 1930 tarihli Darüşşafaka talimatnamesinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye yerine Cemiyet-i Tedrisiye kullanılmıştır. Siyasi olarak siyasal ve toplumsal alanlarda dinsel değerlerden kopuşun gerçekleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde bu durum anlamlıdır.

⁵⁸ *Türk Okutma Kurumu...1935*, s.8.

⁵⁹ *Türk Okutma Kurumu -Darüşşafaka 1936*, İstanbul, Osmanbey Matb, 1936.

⁶⁰ Bkz; *Türk Okutma Kurumu Darüşşafaka 1942*, İstanbul, Osmanbey Matb, 1942, s.8.; *Türk Okutma Kurumu Darüşşafaka 1943*, İstanbul, Osmanbey Matb., 1943, s.8.

⁶¹ Bkz; Türk Okutma Kurumu "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Darüşşafaka 1948", İstanbul, Halk Bs, 1948 ve ayrıca; *Darüşşafakayı İdare Eden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyenin 1949 Yılı Kongresine Sunulan Rapor*, İstanbul, Sinan Matb, 1949.

raysa yeni oluşan siyasal güçlerle mücadeleye giriştiğini ve zaman içinde ege-menliğini yitirdiğini hatırlamak gerekir. Sözü edilen siyasal gelişmeler çerçeve-sinde uygulanan politikalarda da değişiklik söz konusu olmuştur. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde döneminde kapatılmış olan imam- hatip okullarının, Kuran kurslarının kurulmasına yönelik talepler CHP içinde de 1947 yılından itibaren tartışılır olmuş ve henüz CHP iktidarı sonlanmadan uygulama alanı bulmuştur. Sözü edilen siyasal gelişmeler Darüşşafaka'yı yöneten ve doğal başkanı başba-kan olan Türk Okutma Kurumu yönetimini de etkilemiş, geleneğe yönelik eğili-min güçlenmesiyle tarihi bir isim olduğu gerekçesiyle yeniden Cemiyet-i Ted-risiye-i İslamiye tercih edilmiştir. Ancak bu sürecin vardığı aşama sonunda Ce-miyet-i Tedrisiye-i İslamiye 1953 yılında Darüşşafaka Cemiyeti'ne dönüşmüş, böylece isim konusunda hem kurum geleneğine hem de Cumhuriyet dönemi po-litikalarına aykırı olmayan bir çözüm bulunmuştur.

9. Sonuç ve Değerlendirme

Fransız devrimi sürecinde vurgu yapılan konulardan biri olarak eğitim, doğuştan sahip olunması gereken doğal bir hak olarak tanımlanmış, devlet birey-lerin doğuştan sahip olduğu bu hakkı korumak ve onların yeteneklerini geliştir-mekten sorumlu tutulmuştu. Bu anlayışın ilk izleri Osmanlı devletinde Tanzi-mat sonrası dönemde bilgi üretim sisteminin de değişimine neden olan siyasal koşullar gereği eğitim alanında gündeme gelen yeni eğitim kurumları yoluyla görülmeye başlamıştır. Ayrıca bu süreçte, eğitimin toplumsallaşmadaki işlevinin farkedilmesi nedeniyle de, eğitim ve yardım içerikli derneklerin oluşumu hızlan-mış, cemaatler kendi unsurlarına yönelik çabalarını yoğunlaştırmışlardır.

Bu arada müslüman kesimin eğitimdeki geri konumu daha da netleşmiş, bu yönde girişilen arayışlar sonucu devlet adamlarınca oluşturulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye tarafından Darüşşafaka kurulmuştur. Okuma olanakları en üst düzeyde kısıtlı olan kimsesiz, yoksul, yetenekli ve müslüman çocukların eği-timini sağlayan Darüşşafaka bu türden bir işlevi bu biçimiyle üstlenen ve günü-müze de taşıyan ilk ve tek okul olmasıyla da ayrıcalıklı konumdadır. Kurulduğu dönemde padişah, sadrazam ve bürokrasinin üst düzeyinden büyük destek alan başkanlığını sadrazamın yaptığı Cemiyet bu geleneği Cumhuriyet sürecinde de devam ettirmeyi başarabilmiştir. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin ve Türk Okutma Kurumu'nun ve günümüzde de Darüşşafaka Cemiyeti'nin doğal başka-nı başbakandır. Tüm eğitim kurumları gibi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş son-rasında gündeme gelen siyasal gelişmelerden- isim değişikliklerinde açıkça gö-

rüldüğü gibi-etkilenmiştir. Diğer taraftan Cemiyetin ve buna bağlı olarak Darüşşafaka'nın varlığını daha güçlü bir biçimde kendi gelir kaynaklarını oluşturarak devam ettirmesinde siyasal iktidarların ve siyasi kişiliklerin desteğinin önemli olduğunu söylemek gerekir. Burada belirtilmesi gereken bir önemli nokta da; hükümetlerin Cemiyete destek olmaları yanında Cemiyetin ve okulun siyasetin dışında kalması yönündeki eğiliminden rahatsızlık duymamış olmalarıdır.

Tarihte ilk halk okulu olarak anılan Darüşşafaka, günümüzde de eğitimde fırsat eşitliğinin yaratılması yolunda yaptığı katkı nedeniyle önemli bir sosyal işlev üstlenmiştir. Bu işlevin yerine getirilmesinde Darüşşafaka Cemiyeti'yle işbirliği içinde bulunan Darüşşafaka mezunlarının da önemli katkısı olduğu belirtilmelidir. Kurulduklarından bu yana Darüşşafaka Mezunin Cemiyeti, Darüşşafaka Mezunları Kurumu⁶², Darüşşafaka'dan Yetişenler Cemiyeti adı altında etkinlik göstermiş ve günümüzde de Darüşşafakalılar Derneği adı altında çalışmaktadırlar. Darüşşafaka ruhunu kazanmış olan Darüşşafaka mezunlarının kendilerine bir dönemde sunulmuş olan eğitim olanağını, çok daha gelişmiş düzeyiyle benzer konumdaki öğrencilere sunma çabasının da Darüşşafaka'nın başarısına katkı yaptığı açıktır.

⁶² Darüşşafaka Mezunin Cemiyeti ilk olarak 1324-1326 yılları arasında etkinlik gösterdi, 1924 yılında yeniden kuruldu ve 1928'de yeniden kapandı. 1933 yılındaysa Darüşşafaka Mezunları Kurumu adıyla yapılandırıldı.

ÖZET

Çalışmada öncelikle Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Darüşşafaka'nın kuruluş koşullarına ilişkin bilgi verilmiştir. Bir sivil toplum örgütü ya da o zamanki deyimle hayır cemiyeti tarafından kurulan bu okulda yoksul ve kimsesiz Müslüman çocuklarının eğitimi gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta telgraf telefon gibi devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda çalışan Darüşşafakahlılar, milli mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da benzer işlevler yüklenmişlerdir. Doğal başkanının Osmanlı döneminde sadrazam, Cumhuriyet dönemindeyse başbakan olması nedeniyle siyasi iradeyle olan ilişkisine rağmen siyasetten uzak bir yönelim içinde bulunmayı başarabilmiştir. Cemiyet'in kurduğu Darüşşafaka çağdaş ve kaliteli bir eğitimi kendi ekonomik olanaklarıyla verebilecek düzeye ulaşmıştır. Ancak bu noktaya gelmek için inişli çıkışlı uzun bir mücadele sürecine ihtiyac duyulmuştur.

SUMMARY

In this article the conditions of foundation of Darüşşafaka which is administered by Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye studied. The school has been founded by a non-governmental organization (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye) or in other words by a charity institution in which the muslim children who are talented, poor and orphan have been educated. In the beginning, the graduates from Darüşşafaka had worked in the areas like telephone or telegraph which the state offers and they charged with similar functions in the first period of the republic as well. Although the natural chief of Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye was the Grand Vizier in the Ottoman Period and the prime minister in the republican period, it has a relationship to the political power, but it could success to keep at a distance from the politics. Darüşşafaka which founded by this society, reached to a contemporary and developed education level by its own possibilities. But reaching to that point it was required a long struggle period with ups and downs.